

АЙЫЛ ЧАРБАСЫНЫН КЕМЧИЛИКТЕРИНИН ЖАНА ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИНИН ТАРЫХЫЙ САБАКТАРЫ

Бул макалада айылдын жана айыл чарбасынын өнүгүшүндөгү мезгил-мезгили менен өзгөрүлүп турган кырдаалдар жана алардын эл чарбасынын өнүгүшүнө тийгизген таасирлери айтылган.

80-жылдын башында башталып келе жаткан социалдык-экономикалык кризистен жана сенектик мезгилинин кубулуштарынан өтүп кетүү милдеттери турду. Анын ичинде өлкөдөгү азык-түлүк маселесинин канаатандыруу эмес абалын чечүү өтө приоритеттүү болгон.

Жалпы эле өлкөдө, анын ичинде Кыргызстанда азык-түлүк өндүрүү боюнча азыркы кыйынчылыктардын түпкү башаты совет бийлигинин алгачкы жылдарына кетет. Бул кыйынчылыктардын негизин кооперациянын лениндик идеяларынан четтөө түзүп, анын узак мезгилдердин ичиндеги кесепеттери ар кандай формаларында эл чарбасынын өнүгүшүнө терс таасирин тийгизип келди. Административдик-буйрукчул системанын жүргүзгөн коллективдештирүү саясаты айылды «дыйкансыздандырууга», адамды жерден бөлүп салууга жана ошол учурда болуп өткөн «кулакка тартуу» процессинин натыйжасы жердин эң мыкты ээлеринин жок болуп кетишине алып келди.

Айыл жеринде жана айыл чарбасында пайда болгон мамлекеттик бийликтин катачылыктары 1933-34-жж. малдын башынын азайышына жана мал чарба продукциясынын кескин азайышына (1928-ж. салыштырмалуу 1,5-2,5 эсеге) алып келген. Алсак, эт өндүрүү 5,8 млн тоннадан 2,0 млн тоннага, сүт 31 млн тоннадан 19,2 млн тоннага азайып, 1932-34-ж.ж. массалык ачкачылыкта миллиондогон адамдардын өлүмүнө алып келген¹.

Коллективдештирүү жана күчкө салуу ыкмасы азыркы учурдагы эл чарбасынын, анын ичинде айыл чарбасынын өнүгүшүндөгү кыйынчылыктарынын узакка созулушуна түздөн-түз таасир эткен. Өнүгүүнүн кээ бир өткөөл мезгилдериндеги жылыштарды эске албаганда, административдик-буйрукчул башкаруунун айыл чарбасына кылган мамилеси базар экономикасына өткөн мезгилге чейинки узак убакыттар бекемделип келди.

Өлкөнүн совет мезгилиндеги өнүгүүсүндө дээрлик дайыма болуп келген негативдик факторлор катарында: экономикалык мамилелердин толук жетилбегендиги, шаар менен айылдын ортосундагы эквиваленттик эмес алмашуу, айылга ресурстардын «калдык» принциби боюнча бөлүнүшү, айыл чарба продукциясын даярдоонун төмөн бааланышы жана продукциянын салык мүнөзүндө реализацияланышы болуп келди. Колхоз, совхоздорду башкаруу тануулоо мүнөзүндө жүргүзүлүп турду. Айыл калкынын басымдуу бөлүгүн түзгөн колхозчулардын граждандык укуктары да чектелип келген, колхозчулар «өтө зарылчылыгы» жок паспортторго да ээ болушкан эмес.

60-ж. ортосунда чейин пенсиялык жана социалдык камсыздоо жок болгон. Бул тенденция айыл жерлеринде азыр да сакталып келүүдө. Гарантияланган

¹ Радикальная экономическая реформа: Истоки. Проблемы решения. –М.: Высшая школа, 1990-с.530.

эмгек акы белгиленбеген. Жогоруда айтылган көрүнүштөр айыл чарбасынын өнүгүшүнө терс таасирин тийгизген.

Административдик-командалык саясаттын айылга жана айыл чарбасына багытталган өндүрүмдүү иш аракеттери КП БКнын 1953-ж. сентябрь жана 1964-ж. март пленумдарында каралган. Мында чарба жүргүзүүнүн жаңы экономикалык ыкмаларына өтүүгө, азык-түлүк салыгынын жаңы принциптерин колдонууга аракет жасалган. 1953-ж. жана 1965-жылдары жүргүзүлгөн иш чаралар эки чоң маселени: колхоз, совхоздордун өз алдынчалыгын кеңейтүүгө жана алардын экономикалык кызыгууларын күчөтүүгө багытталган. Өзүнүн багыттары боюнча бул окуялар 1982-ж. жана, өзгөчө, КП БКнын 1985-ж. апрель пленумунан кийинки иштерге окшош. Айыл чарбасынын өз алдынчалыгын кеңейтүү, эмгекчилердин эмгегин стимулдаштыруу жөнүндө бир нече чечимдер кабыл алынгандыгына карабастан, иш жүзүндө айыл чарбасына кысым көрсөтүү, директивалык жетектөө улантылып келди, айыл чарбалык дотациялардын өскөндүгүнө карабастан азык-түлүк өндүрүү артта калып, толук натыйжа бербеген.

Алсак, 1983-1987-жж. айыл чарбанын дүң продукциясы 11,5% гана өскөн.² 1982-ж. кабыл алынган азык-түлүк Программасы калкты толук азык-түлүк менен камсыз кылууга жетише албады. Анын себептери толук иштелип чыккан агрардык саясаттын жоктугунан, бир эле мезгилде колдонулган башкаруунун жана чарба жүргүзүүнүн эски жана жаңы элементтеринин карама-каршылыгынан болгон. 1987-ж. КП БКнын июнь Пленумунун чечими бонча, «башкарууну кайра куруу концепциясынын экономикалык өсүштүн өткөөлчүлүгүнүн максатын социалдык мааниси бар жыйынтыктарга багыттоо болгон. Бул үчүн административдик ыкмадан экономикалык башкаруу ыкмасына өтүү, адам факторун активтештирүү, өзүн-өзү каржылоо жана өзүн-өзү актоону ишке ашыруу баса көрсөтүлгөн».³

Кыргызстанда экономиканы башкарууну кайра куруу 1987-ж. КП БКсынын август Пленумунда каралган. Пленумдун чечимине ылайык, Кыргызстанда айыл чарбасынын артта калуучулугун жоюу, айыл чарба өндүрүшү үчүн жаңы өлчөмдөрдү, дыйкандарды, фермерлерди даярдоо, айдоо аянттарын көбөйтүү, комплекстүү механизациялоону аяктоо каралган. Натыйжада, айыл чарбасындагы улуттук кирешенин өсүшү 1980-ж. 13,7% деңгээлинен 1990-ж. 19,5%ке өстү. 90-жылдардагы айыл чарба өнүгүшүн, негизинен, төмөндөгүдөй этаптарга бөлсөк болот: I этап 1991-1993-жж. Бул мезгилде экономикалык реформа жүргүзүү жана базар экономикасына өтүү процесси башталып, жер жана агрардык реформанын маселелерин чечүүнү иштеп чыгуу, жер фондун түзүү иштерин ишке ашыруу жүргүзүлдү. II этап 1994-96-жж. КР Президентинин «Кыргыз Республикасында жер жана агрардык реформаны тереңдетүү чаралары жөнүндө» Указына ылайык, жерди 49 жылга колдонуу мүмкүнчүлүгү киргизилди.⁴ Айыл чарба жана азык-түлүк Министрлиги тарабынан 1995-96-жж. агрардык реформанын программасы даярдалган. Натыйжада, айылдык товар өндүрүүчүлөр жер участкаторуна ээ болуп, аренда, алмашуу, бекер жер үлүшүнө ээ болуу мүмкүнчүлүгүнө жетишти. Бул этап айыл чарбасын стабилдештирүүсү менен айырмаланат. III этап 1996-2000-жж. айыл чарбасынын туруктуу тенденциясынын өсүү мезгили. Бул мезгилдин эң маанилүү жетишкендери бул приватизация процессинин, негизинен,

² Радикальная экономическая реформа: Истоки. Проблемы решения. –М.: Высшая школа, 1990. – 532 с.

³ Материалы Пленума ЦК КПСС.25-21 июня 1987 г. -М.: Политиздат, 1987. с.17

⁴ Сборник. НПА.КР. - Бишкек, 1994. с.53

аякташында, жеке менчиктин ар кандай түрлөрүнүн эффективдүү иштөөсүндө байкалат, эң башкысы 1998-ж элдик референдумдун жыйынтыгы боюнча жерге болгон жеке менчиктин киргизилиши айыл чарбасын реформалоонун жаңы этаптарына өтүүгө мүмкүнчүлүк берди.

Айыл чарбасын реформалоо жылдарында толук масштабдуу, терең өзгөрүүлөр болду. 1991-2001-жж аралыгында мамлекеттик-коллективдик менчикке негизделген чарба жүргүзүүнүн социалисттик системасы толук кайрадан курулуп бүттү. Республикалык агрардык жер реформасы боюнча борбор (РЦАЗР) аркылуу 444 чарба жана мамлекеттик мүлк Фонду аркылуу 756 чарба реорганизацияланган⁵. Алардын базасында жаңы типтеги айыл чарба мекемелери түзүлгөн. Айыл чарбасын реорганизациялоодо айыл чарбасынын регионалдык специализациясында өзгөчөлүктөрдү эске алуу зарыл болгон. Эгерде биз муну Ысык-Көл областынын мисалында карасак, реорганизация жана приватташтыруу чабан чарбаларына, бакчылык жана картофелчилик айыл чарбалык кооперативдерине багытталган. Мамлекеттик менчикти демонополизациялоо арендалык мекемелерди, акционердик коомдорду, айыл чарба кооперативдерин жана ассоциацияларды, дыйкан чарбаларын түзүү жолу менен жүргүзүлдү.

Натыйжада, 2000-жылга карата Ысык-Көл областында 56 бириккен дыйкан чарбалары, 16 айыл чарба кооперативдери, 1 акционердик коом жана 4971 жеке фермердик чарбалар иштеген. Аймактын айыл чарбасы буудай, картофель, өсүмдүк өндүрүү, кой, уй, жылкы өстүрүүгө багытталгандыктан, 2000-ж. айыл чарба тармагында 415,5 миң туруктуу калктын 71,6 миң адамы 5673,1 млн сомго продукция чыгарган, бул республикалык көлөмдүн 13,7% түзгөн.⁶

Реформалоо жылдарында айыл чарбасында жерди жана малды менчик катары ээлөө формалары боюнча структуралык өзгөрүүлөр болду. Республика боюнча 1991-ж. карата 516 ири айыл чарбалык мекемелер иштеп, дүң продукциянын 60%тин түзсө, 2001-жылга алардын үлүштүк салмагы 10,6%ке түшкөн, ал эми дыйкандык фермердик чарбалардын үлүшү 43,7% түзгөн⁷. Агрардык жер реформасынын көптөгөн катачылыктарына, кемчиликтерине карабастан, республикада рынок механизми иштелип чыкты, көп укладдуу айыл чарбасынын иштеп кетиши үчүн укуктук жана уюштуруу шарттары түзүлдү. Ошондой эле республиканын айыл чарбасын мындан ары өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүктөр ачылды.

Адабияттар:

1. Радикальная экономическая реформа: Истоки. Проблемы решения. – М.: Высшая школа, 1990.
2. Текущий архив МСХ и ППКР РЦАЗР
3. Текущий архив Правительства КР. Д.13-2, Т.79, Л.262.
4. Основные социально-экономические показатели Иссык-Кульской области за период с 1996-2001гг. с.24

⁵ Текущий архив МСХ и ППКР. РЦАЗР.

⁶ Основные социально-экономические показатели Иссык-Кульской области за период с 1996-2001 гг. с.24

⁷ Текущий архив Правительства КР. Д.13-2, Т.79, Л.262.